

УДК 821.161.2-4.09 Москалець

Мельник Наталя,
кандидат філологічних наук, доцент,
завідувач кафедри української та світової літератур
Криворізький державний педагогічний університет

ГРА ЯК ЧИННИК ТВОРЧОСТІ
(за есе Костянтина Москальця «Гра триває»)

У статті досліджуються ідейно-художні функції концепту «гра» в есе Костянтина Москальця «Гра триває». Гра трактується автором як чинник та найвищий вияв

творчості, засіб подолання абсурду сучасного світу, необхідна складова життя митця в гармонії з собою, сенс його життя. Творчість осмислюється як чин, місія митця, який, попри несприятливі умови, час, тоталітарний тиск, байдужість оточуючих, повинен шукати смисл життя у смислопросторі Гри, створивши його самотужки.

Ключові слова: есе, гра, творчість.

Melnyk N. The game as the factor of creativity (based on the Konstantin Moskalets's essay «The game continues»).

The article examines the ideological and artistic functions of the concept of «game» in the Konstantin Moskalets's essay «The game continues». The game is interpreted by the author as a factor and the highest expression of creativity, the means of overcoming absurdity of the modern world, the necessary component of the artist's life in harmony with himself, the meaning of his life.

Creativity is reflected as the rank, the mission of artist, who should seek the meaning of life in the sensory space of the game, creating it himself, despite the unfavorable conditions, time, totalitarian pressure, indifference of others.

Key words: essay, game, creativity.

Проблема *митець / суспільство* – одна з найважливіших у літературі. Майже кожна історична доба, національна література пропонує світові результати осмислення природи творчості, її змісту та сенсу в житті людини та суспільства. Есе Костянтина Москальця «Гра триває» свідчить про життєвість та актуальність цієї проблематики й у наш час.

Метою статті є дослідження ідейно-художніх функцій концепту *гра* в есе Костянтина Москальця «Гра триває».

Твір інтертекстуально пов'язаний із відомим антиутопічним романом Нобелівського лауреата Германа Гессе «Гра в бісер», у якому складний і багаторівневий архетип гри набирає особливого звучання. *Гра* як провідна категорія модернізму та постмодернізму, як правило, є способом митця піднятися над абсурдом життя, жорстокістю та хаотичністю суспільства, певним чином відірватися від обставин, які нищать у людині надії на краще майбутнє, призводять до розчарування у можливому прогресі людства. *Гра* допомагає авторові створити свій окремий світ, відмінний від існуючого, зберегти власне *Я* і знайти сенс життя навіть там, де його немає. У творі Костянтина Москальця цю проблему, як завжди, розкрито оригінально і глибоко.

Категорія *гри* набирає у письменника особливого трактування і спроектована на сучасне українське мистецьке середовище, яке, на думку автора, не сприяє творчості.

Розмова починається з авторського спогаду про час усвідомлення, що саме ця книга («Гра в бісер» Германа Гессе) – найголовніша книга його життя. Це відкриття митець робить під час чайного ритуалу і повідомляє про це друзям: *«У чашку із чаєм скрапували вишневі пелюстки. На Сході яснів вузьенький серпик місяця-молодика. І Сестра Тома була вбрана в найкраще своє кімоно. Вчитель промовчав. Він знав, що я не помиляюся»* [3, с. 373].

За Г. Гессе, *гра* – це організуючий, структуроутворюючий чинник, сконцентрований у єдиному осередку прогресу, інтелекту, культури, мистецтва – Кастилії, який дозволяє утримати духовну рівновагу в майже остаточно деградованому світі: *«Гра в бісер – це, таким чином, гра з усім змістом та всіма цінностями нашої культури, вона грає ними приблизно так, як у часи розквіту мистецтв живописець грав фарбами своєї палітри. Усім досвідом, усіма високими думками та творами мистецтва, народженими людством в ого творчі епохи, всім, що наступні періоди наукового споглядання звели до понять і зробили інтелектуальним надбанням, усією цією величезною масою духовних цінностей знавець Гри грає як органіст на органі, і досконалість цього органу важко собі уявити – його клавіші та педалі охоплюють весь духовний космос, його реєстри майже незчисленні; теоретично, граючи на цьому інструменті, можна відобразити весь духовний зміст світу»* [1, с. 25].

Дослідниця творчості Г. Гессе, І. Мегела зазначає, що *Гру в бісер* слід розуміти як певне явище культури, засіб відображення різних за змістом ситуацій людської діяльності, результат культурно-філософського моделювання дійсності, що ґрунтується на найкращих досягненнях науки та різних видів діяльності людини: «Семантичне поле *Гри в бісер* моделює в основному сферу естетичної діяльності, що на думку письменника, організовує всі сфери життя суспільства і людини на основі порядку, чіткості,

благочестивості й гармонії. Синтез розрізненої поліморфії духовного і матеріального життя набуває у романі Гессе нового естетичного рівня і є вираженням морально-життєвих вартостей» [2].

Проте, і тут, у майже ідеальному місці, магістри Гри, носії досконалості та універсальності, обравши шлях «служіння вищому», офірують ідеї світової гармонії власне життя.

Для Костянтина Москальця роман Германа Гессе – можливість пояснити собі сумні закономірності сучасної доби, адже німецький письменник-мислитель передбачив їх ще в першій половині XX століття. Також логічними видаються реакції малочисельної критично мислячої, духовної частини суспільства, яка не слідує всеохоплюючим тенденціям «знецінення слова»: твір *«допомагає виробити критичне й відсторонене ставлення до нашої «фейлетонної доби».* Завдяки моделі розуміння, створеній Гессе, я збагнув, що недовіра, часто – відраза до ненависної зливи масової літературної продукції і, відповідно, до небувалого знецінення слова, має підстави, що відраза та спротив усюдисущому базіканню дилетантів не є моєю приватною ідіосинкразією, а, навпаки, свідчить про здорову реакцію на ненормальні речі. Я навчився відрізнити справжніх гравців у бісер від їхніх численних імітаторів, продажних і несумлінних письменників, отже, зосередив увагу на перших, ігноруючи других. Адже те, що неможливо інтегрувати, слід ігнорувати» [3, с. 373].

Для Костянтина Москальця *гра* – це вихід із абсурду буття, відповідь на питання «БУТИ чи НЕ БУТИ?», пояснення необхідності творчості навіть у несприятливих умовах: *«Одне з головніших послань «Гри в бісер» полягає в означенні загрозливих для культури тенденцій, які на повну силу виявили себе сьогодні в масових суспільствах «цивілізації смерті»... Його пропозиція полягає у свідомому самообмеженні духу, у видобуванні своєрідного екстракту з довгих тривань світових культур, у створенні тривкого канону духовних цінностей»* [3, с. 374].

Автор роздумує над парадоксальністю життя митців свого покоління: життя в тоталітарній радянській державі, відсутність можливостей вільної самореалізації, свободи слова, літератури поза ідеологічними канонами, логічно викликали появу альтернативних форм мистецтва, які вже тоді осмислювалися як Гра: *«опираючись запропонованій версії реальності, ми знаходили свою Гру в бісер у несанкціонованих державою формах творчого вияву – у самвидаві й чайних ритуалах, у цілонічних дискусіях на заборонені теми, у поширенні нелегальної літератури й нелегальних духовних практик. Наша вимушена безплідність і непомітність зумовлювалася насильством влади, а не аскетичними розкошами самодостатнього духу»* [3, с. 376].

Проте, в умовах незалежної України, як виявилось, творити не стало легше. Образ сучасного письменника досить вдало окреслив В. Даниленко у літературознавчій праці «Лісоруб у пустелі», адже талановитий митець-інтелектуал, якому є що сказати світові, виявився нікому непотрібним. Відсутність державної підтримки інтелектуальної еліти країни, незаангажованих видавництв, орієнтація на розвиток лише матеріальних чинників суспільства, нехтування проблемами гуманітарних освіти і науки, сприяли поширенню і утвердженню процесів духовної деградації українського суспільства, запереченню цінності творчості як такої. Це, зрозуміло, викликало у творчої еліти настрої розчарування, розгубленості, сумніви щодо того, чи варто взагалі щось робити: *«Бажання створити на теренах України передумови для безперешкодної, вільної в усіх значеннях гри духу, для тяглого життєвого прориву вдалося заздалегідь приреченим... Який сенс писати далі – вимираючою, знехтуваною, часто зненавидженою мовою, серед винародовленого й послідовно еклектичного та амбівалентного населення?»* [3, с. 377].

Проте, на думку авторіві приходять історії життя людей, які, незважаючи на непереборні обставини, фізичні й духовні страждання, відсутність надії на те, що їх праця комусь потрібна, колись буде оцінена нащадками, творили заради часто примарного майбутнього, творили тому, що

інакше не могли. Це і Г. Гессе, розчарований у перспективах німецької нації, що розпалила Другу світову війну, який *«продовжував мережити свій рукопис»*, і М. Зеров, засуджений до розстрілу, який перекладав вимираючою мовою *«Енеїду»* в радянському концтаборі, і В. Стус, який творив у карцерному пеклі високі поетичні шедеври, знаючи, що вони загинуть разом із ним [3, с. 378].

Згадка про цих «велетнів духу» приводить автора до усвідомлення необхідності пошуку для творчості власних внутрішніх духовних резервів, осмислення творчості як особливого чину, місії митця, яка загалом не потребує мотивації, оскільки є самоцінною: *«Коли стільки крові довкола, коли всі обставини складаються несприятливо, коли друзі стають провокаторами й викажниками, коли наруга влади не залишає видимих святинь, нічого доброго, нічого істинного, коли прекрасне витіснене порнографією, а піднесене – кровожерними плакатами або брехливими рекламами. Коли слова «батьківщина» й «народ» означають неприйнятні речі або взагалі нічого не означають, коли повсюди тотальне стеження і зрада, і брутальне вбивство найвідвертіших, тих, хто насмівився сказати про все це вголос, коли все це триває роками, десятиліттями – як тоді називається автономний чин інтелектуала, зосередженого на примноженні смислів, на видобуванні їх зі свого все ще совісного й розумного серця?»* [3, с. 378].

На думку, І. Мегели, модель культури, запропонована в романі Гессе *«Гра в бісер»*, не зорієнтована на творчість : *«у Педагогічному відомстві не заохочується створення нових художніх творів, оскільки в сучасному хаотичному світі створити щось насправді цінне неможливо»* [2].

Проте, для Костянтина Москальця це – обов'язкова складова гармонійного існування митця, адже *«нема нічого гіршого за покару без вини й муку без смислу, за життя без плоду, у стократ більшого від біологічного народження, посіяного випадковістю»* [3, с. 379].

Прагнення творити прекрасне, жити за гуманістичними цінностями, шлях до духовного процесу себе та загалом людської цивілізації – вічні, як добро і

зло. В усі часи існували люди, які, попри фізичні та духовні обмеження, прагнули до гармонії, відкривали нові світи, удосконалювали всій внутрішній світ та світ навколо. Це поклик душі: він або є, або його немає; це сутність творчої особистості, її природа і разом із тим – рушій творчості: *«Створений текст (соната, картина, символ віри, математична формула тощо) раз і назавжди залишається плідним для розуміння, а інтертекстуальність відкриває просто-таки неозорі обшири для осмислення. Якраз гра осмислення, одна і та сама і щоразу нова, вічно прирощує буття твору, розриваючи погану безкінечність набридливої апорії між консерватизмом із його зберіганням і пафосом скарбнички та лібералізмом із його культом tabula rasa»* [3, с. 375].

Роздумуючи над змістом роману Г. Гессе «Гра в бісер», Н. Павлова приходить до висновку про те, що в цьому творі «герої живуть саме так, наче це їх останній день. Вони самі нехтують подробицями, шукають головне, намагаються зосередитися на смислі своєї долі. Не випадково й сюжет не лише не відтворює усього життя героя, але й навіть його поступового духовного розвитку: сюжет також вибирає головне, показуючи Кнехта в хвилини прозріння» [4, с. 18].

Для Костянтина Москальця цінність роману Г. Гессе полягає саме у відкритті такого *головного* у власному житті, усвідомленні особливої концепції людини та дійсності, спроектованій на сучасний стан існування *«інтелектуала, зосередженого на примноженні смислів»* [3, с. 378].

Так, вибір на користь творчості попри несприятливі обставини, нерозуміння чи відверту байдужість антидуховного, прагматичного оточення, набирає екзистенційного значення, осмислюється як головний чин.

Існування заради існування, життя без творчості – це, по суті, смерть митця (майстра *Гри*): *«Тому відсутність реальної спільноти й фізично досяжної Касталії, відсутність актуально сущих реципієнтів твого смислу не є аж такою істотною: зустріч і діалог відбувається повсякчас у насущному, трансцендентному смислопросторі Гри. Мусиш тільки відважитись одного разу та вступити до неї без решти...Смисл цієї гри більший за поодинокі*

сумніви й хороші вироки культурі, тому що Гра ця, на відміну від випадкового існування не закінчиться ніколи. Ось чому наш чин називається подоланням абсурду засобами Гри в бісер Це буття грає» [3, с. 379].

Отже, *Гра* трактується автором як *гра* духу, чинник та найвищий вияв творчості, засіб подолання абсурду сучасного світу, необхідна складова життя митця в гармонії з собою, сенс його життя. Творчість осмислюється як місія митця, який повинен шукати смисл життя у смислопросторі Гри, часто створивши його самотужки.

Література

1. Гессе Г. Игра в бисер : [пер. с нем. С. К. Апта ; вступ. ст. Н. С. Павловой ; ил. И. Н. Мельникова] / Герман Гессе. – М. : Правда, 1992. – 496 с.
2. Мегела І. П. Ігрові аспекти філософської утопії Г. Гессе «Гра в бісер» Електронний ресурс / І. П. Мегела. – Режим доступу : http://philology.knu.ua/files/library/lit_st/44-1/43.pdf.
3. Москалець К. Гра триває / Кость Москалець // Москалець Кость. Вечірній мед : романи, повісті, есеї. – К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. – С. 373–379.
4. Павлова Н. С. «У всех пропастей на краю...» / Н. С. Павлова // Гессе Г. Игра в бисер : [пер. с нем. С. К. Апта; вступ. ст. Н. С. Павловой; ил. И. Н. Мельникова] / Герман Гессе. – М. : Правда, 1992. – С. 5–18.